

Роксоляна

Відвертіше і правдивіше, ніж серіал «Величне століття. Роксолана»!

Настуся та Степан готувалися до весілля, але доля розпорядилася інакше. Набіг татар — і Настуся опинилася в гаремі султана Сулеймана.

Інтриги наложниць, таємниці і змови — все це здавалося дівчині кошмарним сном. Вона не знала, що саме тут — її доля.

Одного погляду наложниці вистачило, щоб розпалити в серці султана пристрасть, яку не змогли погасити роки. Заради неї він порушив вікові традиції: рабня стала дружиною, її діти — спадкоємцями престолу.

Якою ж таємницею володіла ця жінка?

Осун Назарук

Роксолана

МАЛЕНЬКА РАБИНЯ, ВСЕМОГУТНЯ ПОВЕЛИТЕЛЬКА

КЛУБ
СМЕРНОГО
ДОБИВА

Осип Назарук

Роксоляна

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2013

© Ю. М. Кочубей, вступна стаття, 2013

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2013

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2013

ISBN 978-966-14-5468-1 (epub)

Жодну з частин даного видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Електронна версія створена за виданням:

Назарук О.

Н19 Роксоляна : роман / Осип Назарук ; вступ. ст. Ю. Кочубея ; прим. О. Назарука. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. — 416 с.

ISBN 978-966-14-5186-4

При дворі султана її називали «хассеке Хуррем», тобто «мати спадкоємця престолу» й «та, яка дарує радість» — Європі вона відома під ім'ям Роксоляна. Настусю, полонянку з України, купили на одному з незліченних невольницьких ринків Османської імперії для гарему султана Сулеймана Пишного. Їй вдалося стати улюбленою дружиною повелителя і приворожити його так, що він кинув до її ніг усю свою державу...

УДК 821.161.2

ББК 84.4УКР-РОС

Вступна стаття кандидата філологічних наук, провідного наукового співробітника Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України *Юрія Кочубея*

Примітки *Осипа Назарука*

В оформленні обкладинки використано ілюстрацію *Наталії Коноплич*

Дизайнер обкладинки *Наталія Коноплич*

Роксолана: доля, образ, символ

Сьогодні ми є свідками великого захоплення іменем Роксолани, яким називають не тільки сорти горілки і груш, ансамблі і тріо, а й крейсерську яхту та зовнішньоторговельне виробниче об'єднання; вона фігурує в сучасній естрадній музиці, в образотворчому мистецтві України. Про неї створюється опера (О. Костін) і мюзикл (автори С. Галябарда і А. Святогоров). Її ім'я стало символом чогось екзотичного з присмаком патріотизму, що, напевно, пов'язано з образом мистецьких і літературних творів, за якими стоїть прототип — реальна жінка незвичайної долі.

Це явище можна пояснити імпульсом до зацікавлення історією України після проголошення незалежності та появою низки творів — наукових, науково-популярних і художніх, присвячених життєвому шляху славетної дружини султана Сулеймана Законодавця або пов'язаних так чи так із нею. Широкий загальний прихильно зустрів й серіал «Роксолана» — зразок українського орієнталізму[1].

Та такого пояснення було б мало. Її доля звичайна і виняткова одночасно. Звичайна вона для того часу: молоденька гарна дівчина потрапляє в полон, потім на невільничому ринку її купують для султанського гарему, що можна пояснити її зовнішніми даними і вмінням їх показати. Таких було тисячі, десятки тисяч по всьому Сході. В історії, і не тільки Османської імперії, залишилася одна — Роксолана. Таке ім'я за національною належністю їй дали чи то купці з Кафи, чи то вже в султанському гаремі, де вона посіла скромне місце рукодільниці.

Дані про її походження скупі, але якщо її ім'я і свідчення дипломатів італійських торгових міст-держав вказують, що вона Rossa, тобто русинка[2], то польські автори[3] внесли уточнення, що вона родом з Рогатина чи з-під Рогатина, має ім'я Олександра і є донькою священика Лісовського. Незважаючи на чіткі вказівки італійських дипломатів-сучасників, і досі висувуються різні версії щодо того, звідки вона — то вона дочка польського аристократа, то кримського хана, то німкеня, італійка чи французька. Дійшло до того, що один із

французьких авторів назвав її «московською дівчиною», італійська авторка — білорускою[4], виходячи з плутанини у мовах Заходу, де не розрізняють слів «Росія» і «Русь», хоч для останньої здавна існувало латинське слово «Рутенія».

Винятковість долі Роксолани полягає в тому, ким вона стала, у її ролі в історії. Її постать посідає тверде місце в історії Туреччини, її не можна викреслити чи якось обійти, незалежно від того, як, негативно або позитивно, оцінювати її вплив на діяльність одного з найвидатніших султанів Османської держави — Сулеймана Пишного, Сулеймана Законодавця, за якого турецька держава досягла апогею. Слід мати на увазі, що все відбувалося на Сході, де в суспільстві для жінки було відведено чітко визначену роль, що виключала втручання в державні справи.

Роксолана привернула увагу європейських політиків і літераторів ще за свого життя. Перші свідчення про неї надійшли від венеційських, генуезьких, дубровницьких та австрійських дипломатів у Стамбулі[5], потім про неї дізналися у Франції, про неї знали й у Польщі (М. Литвин, С. Твардовський). Вона навіть листувалася з польським королем, який, як відомо, був у ті часи королем і українських земель.

Від самого початку оцінки її впливу на політику Османської імперії були неоднозначними. Критичні, а то й просто негативні оцінки її особистості західними дипломатами були зумовлені тим, що Роксолана, як вважають, підтримувала завойовницькі спрямування свого чоловіка, султана, саме в напрямку Західної Європи. Слід враховувати, що всі звинувачення Роксолани в підступних замислах і діях базуються не на доведених фактах, зафіксованих у документах, а на чутках, плітках, домислах. Фактом є те, що експансія османів в роки правління Сулеймана Пишного була спрямована на Захід, вони намагалися, захопивши Відень, утвердитися в Центральній Європі, а також підпорядкувати середземноморську торгівлю своїм інтересам. Закономірно, що дипломати, яким доводилося досить сутужно, створювали з Роксолани образ холодної інтриганки, руйнівної сили і навіть чаклунки, яка «опоїла», «зачарувала» султана. До речі, як свідчать історичні документи, таким самим чином у Московській державі сприйняли візантійську принцесу Зою (Софію), дружину Івана III, яку теж вважали інтриганкою і чаклункою[6].

Швидке піднесення Роксолани при дворі і очевидний вплив на державні справи імперії і на поведінку султана викликали заздрість і невдоволення в певній частини стамбульського «істеблішменту». І досі дослідники остаточно не визначилися, в основному через брак матеріалів, щодо характеру Роксолани та її ролі в історії Османської імперії.

Незвичайність долі бранки, яка незрозумілим для оточення чином стала, кажучи сучасною мовою, «першою леді», бо Сулейман всупереч османській традиції офіційно одружився з нею згідно з приписами ісламу, викликала значний інтерес у Західній Європі, де у зв'язку з османською експансією став виявлятися пригаслий після невдалих Хрестових походів інтерес до Сходу. Східні персонажі почали з'являтися у творах насамперед французьких письменників, що пов'язано з активізацією французької зовнішньої політики на Сході за панування короля Франсуа I. Драматичні, а то й трагічні події в Туреччині, пов'язані так чи так із Роксоланою, особливо у XVI ст., дали письменникам багатий матеріал. Ще у XV ст., 1561 року, з'явилися перша трагедія з османської історії, одна з перших у французькій літературі повноцінних трагедій (1977 року перевидана в Англії)[7] — «Султанша» Габріеля Бунена (1535—1604), та новела Жака Івера (1548—1571/2), які прокладали шлях наступним «орієнтальним» творам. Велике значення і вплив на подальший розвиток теми Роксолани в літературі мала публікація Ж.-Ж. Буассара латиною «Життя й портрети турецьких султанів, перських князів та інших славних героїв і героїнь, від Османа до Мухаммеда II» (1596), де Роксолана отримала вкрай негативну оцінку. Про вплив Роксолани на султана писав також італієць Бассано ді Зара ще 1545 року. Не менше значення для входження образу Роксолани в західноєвропейську літературу мала поява в Італії, 1619-го — у Венеції, а наступного року у Флоренції трагедії «Сулейман», яку створив відомий письменник Просперо Бонареллі делла Ровере (1582—1659). Незважаючи на недоліки стилю, трагедія була дуже популярною і швидко стала відомою в інших країнах Заходу. Цей твір негайно було перекладено французькою мовою (1637) відомим перекладачем Шарлем Віоном д'Алібре (1600—1652), і він справив великий вплив на подальшу долю образу нашої героїні у Франції[8]. Один по одному письменники створюють п'єси й романи, у яких тією чи іншою мірою присутня

Роксолана (часто під іменем Роксана), вона затіває інтриги і змови, котрі закінчуються трагічно. Жан Мере (1604—1686) створює п'єсу «Великий і Останній Сулейман, або Смерть Мустафи» (видано 1639 року), Жан де Сан Сорлен Демаретц (1595—1676) пише трагікомедію «Роксана» (1639) і публікує першу частину роману під тією ж назвою (1639—1640). Попрацювали на ниві орієнтальній і відомі літератори Жорж (1601—1667) і його сестра Мадлен де Скюдері (1607—1701). Їхнім героєм був великий візир Ібрагім-паша, який багато зробив для зближення Франції з Туреччиною і, за поширеними чутками, став жертвою жорстоких інтриг Роксолани. Певний успіх мав написаний ними у співавторстві роман «Знаменитий паша, або Ібрагім» (1641), на матеріалі якого брат написав (1643) трагікомедію. Персонаж знаменитої і досі популярної трагедії Расіна «Баязет» (1672) носить ім'я Роксана і теж має багато від створеного іншими авторами образу Роксолани[9].

Наприкінці XVII ст. з'являється трагедія, автором якої вважають актора Ля Тюїльрі, «Сулейман» (1680). Написати твір допоміг йому чи й сам написав драматург Гаспар Абей (1648—1718). «Сулейман, або Великодушна рабиня» — так названа трагедія Жаклена, що з'явилася 1653 року, а Н. Дефонтен 1644 року опублікував п'єсу «Персида, або Продовження Ібрагіма-паші».

У XVIII ст. інтерес до епохи Сулеймана та Роксолани не вщухає, про що свідчить поява двох трагедій, присвячених долі синів великого султана «Мустафа і Зеангір» (так французи передали ім'я останнього сина Роксолани Джехангіра — Ю. К.). Одна, що належить Франсуа Белену, побачила світ 1705 року, а автором другої є відомий своїми «максимами» Ніколя де Шамфор (1740—1794). З'явилася вона 1776 року. Про неї також написав твір Ж.-Ф. Мармонтель (1723—1799).

Можна сказати, що протягом усього XVIII ст. ім'я Роксолани не сходило з театральних афіш Парижа.

Її ім'я у скороченому варіанті «Роксана» набуло певної популярності у французьких авторів: крім Расіна, його використовують Ш. де Монтеск'є в «Перських листах» (1721) і Е. Ростан у «Сірано де Бержераці» (1897). До того ж у XIX ст. такі відомі французькі письменники, як А. де Ламартін і Ж. де Нерваль, у своїх подорожах по країнах Сходу не забували записати або повторити легенди, домисли про славетну султаншу. 1930 року в Парижі вийшла відома книга

«Сулейман, султан Туреччини» Ферфакса Дауні, де значне місце відведено Роксолані.

Мотиви біографії Роксолани проходять через романи сучасних авторів «Ніч сералю» Мішеля де Грес (1982) і «Мамлюка» Р. Соле (1996). Навіть у наші дні, публікуючи твір сучасної американської письменниці Джіни Б. Нагаї, ясна річ, на «орієнтальну» тему, перекладач (чи видавець?) змінив дещо абстрактну англійську назву «Місячне світло на шляху віри»[10] на більш, на їхню думку, популярну і зрозумілу французькому читачеві — «Роксана, або Стрибок Ангела»[11].

Французька, яка швидко набирала сили як загальноєвропейська мова натомість латини, давала можливість образів Роксолани знаходити шлях в освічені кола інших країн. Цікаво зазначити, що образ Роксолани уплинув навіть на французьку мову. В одному зі старих словників зафіксовано вираз: *Nez à la Roxelane*, що означає: *un peu retroussé*, тобто «трохи кирпатенький».

В Англії, особливо після появи «Історії турків» (1603) згодом улюбленого автора Байрона історика Річарда Ноллеса (1550—1610), епоха й ім'я Роксолани теж знайшли своє відбиття в літературі. Із ранніх творів можна згадати про трагедію «Королеви-суперниці» (1677) Н. Лі (1649—1692), де йдеться, щоправда, про Роксану часів Олександра Македонського, а також оперу (одну з найдавніших в Англії) «Облога Родоса» сера Вільяма Д'Ейвенанта (1606—1668), поставлену 1656 року, про Сулейманову перемогу над лицарями. Та чи не найбільшої слави зажила римована трагедія «Мустафа» (1665), яку на основі «Ібрагіма-паші» де Скюдери написав Роджер Бойл, граф Оррері (1621—1679), де Роксолана виступає як підступна, демонічна жінка, що спричинила смерть принца Мустафи. Очевидно, ще 1735 року вона або якась її переробка з успіхом ішла в лондонському театрі «Друрі Лейн»[12]. Ім'я «Роксана» для амбітної і авантурної героїні свого роману «Щаслива куртизанка, або Роксана» (1724) взяв автор «Робінзона» Даніель Дефо. Вона одягається по-турецьки, танцює орієнтальні танці й без промаху зачаровує британських джентельменів[13]. І до наших днів її не минають увагою англійські історики, про що свідчить ціла низка їхніх праць про Туреччину.

У польській літературі теж знайшлося місце для Роксолани. Саме з поеми «Надзвичайне посольство» (1633) Самуеля Твардовського

(1595/1600—1661), який 1621 року побував у Стамбулі, стало відомо, що вона донька священика з Рогатина. У XIX ст. про неї багато писали польські історики Ю. Немцевич, Ж. Паулі, а також публікувалися її листи до короля Сігізмунда II Августа та різні коментарі[14]. Маурици Гославський (1802—1834) пише про неї у своїй поемі «Поділля» (1827), але вказує, ніби вона родом із села Чемерівці на Поділлі[15]. Були й інші спроби писати про неї.

Уже у XX ст. з'явилася «загарбницька» стаття в краківському «*Ilustrowany Kurier Codzienny*» (1937) Тадеуша Білінського під заголовком «Хассекі, полька на троні султанів»[16], якій відразу ж дала відсіч українська преса у Львові. Це повторилося, коли подібну статтю надрукувала 1951 року еміграційна газета «*Narodowiec*». Зі спростуваннями на цей раз виступила преса діаспори[17].

У російській літературі Роксолану зобразив невтомний Нестор Кукольник у п'ятиактній драмі у віршах (написана 1834 року, видана 1835 року в Санкт-Петербурзі) «Роксолана». Автор абсолютно не зважає на відомі історичні факти і створює образ головної героїні в дусі відомих французьких зразків, тобто інтриганкою. Хоча заради справедливості слід сказати, що автор підкреслив її материнські почуття, які часто були рушієм її вчинків.

Німецька література віддала данину Роксолані однойменним романом відомого письменника Йоханнеса Тралов (писав під псевдонімом Ханнс Лов) (1882—1963). Автор вважався в Німеччині не зовсім благонадійним, тож уперше книга вийшла в Швейцарії в Цюріху (1942), а потім у Німеччині (1944).

Відомий австрійський письменник Леопольд фон Захер-Мазох (1836—1895) у своїх «Жіночих образках з Галичини» теж не міг оминати Роксолану. Він пише: «Була то донька одного галицького священика, ота Роксолана, яку Расін прославляє у «Баязеті» (тут неточність — Ю. К.), та слов'янка, що зробила своїм рабом Сулеймана Пишного і була піднесена до його дружини»[18].

Найменше писали про неї, мабуть, у Туреччині — звістки у придворних хроніках дуже короткі. Сучасні ж турки, як свідчать контакти автора, знають теж не дуже багато, хоча її ім'я фігурує в «Турецькій енциклопедії», «Енциклопедії Ісламу» і відомих курсах турецької історії. 1959 року журнал турецьких істориків «Бюлетень Турецького історичного товариства» помістив розвідку М.

Сокольницького (французькою мовою) «Рутенська султанша», де стверджується її українське походження[19], пізніше статтю про неї Учтюма Неджата[20]. Загальновідомо, що вона мала великий вплив на Сулеймана, із неї почалася епоха «впливу гарему» на державну політику, яка закінчилася поступовим занепадом імперії. 1979 року турецька письменниця Зейнаб Дурукан випустила розвідку «Гарем Топкапи-сараю», де Роксолана змальована в дусі старих стереотипів як підступна і жорстока жінка. У такому ж дусі написав Орхан Асен п'єсу «Хюррем Султан», яку поставив наприкінці 1998 року Стамбульський міський театр[21]. А до того у Стамбулі вийшла книга Чагатай Ульчай «Любовні листи турецьких султанів» (1950), у якій значне місце відведено листам Роксолани Сулейманові, що свідчать про її освіченість і безперечний хист[22]. Інший бік її особистості показує Гюльчю Алі Іхсан у статті «Дві султанші-благодійниці. Дружина та дочка Кануні»[23].

Цілком логічно, що образ Роксолани знайшов найбільше висвітлення в українській літературі. Є ціла низка творів, написаних у XIX і на початку XX століття, що в романтичному дусі розповідають про незвичайну долю цієї дівчини, яку стали називати Настя, Анастасія Лісовська. Серед перших слід назвати драму Г. Якимовича «Роксолана» (1869), мелодраму Івана Лаврівського (60-ті рр.), історичну повість «Роксолана, или Анастасия Лисовская» О. М. Орловського, що публікувалася у 1880-ті роки в «Подольских Епархиальных ведомостях». Були й інші спроби відтворити образ славетної султанші в художніх творах, зокрема, слід згадати поему Л. Старицької-Черняхівської. Початок XX ст. ознаменувався появою опери Д. Січинського «Роксоляна» (1908—1909) (лібрето І. Луцика), 1936 року вийшло друком історичне оповідання А. Лотоцького «Роксоляна». Але особливої слави зажила історична повість, надрукована 1930 року, автором якої був Осип Назарук (1883—1940). Вона, до речі, служила основою для 26-фільмового серіалу. Значне місце Роксолані присвятив академік А. Кримський в своїй «Історії Туреччини» (1924), за що був нещадно критикований в газеті «Комуніст»[24]. Усі згадані автори були під впливом випущеної у 1827—1835 рр. багатотомної «Історії Оттоманської імперії» австрійського сходознавця Й. фон Гаммер-Пургшталля, який дуже негативно оцінював Роксолану.

Черговий поштовх популярності Роксолани в літературі України дала книга Ю. Колісниченка і С. Плачинди «Неопалима купина» (1968), у якій містився й розділ про Роксолану. (Йому передував виступ Ю. Колісниченка в журналі «Вітчизна» (1966, № 5) із матеріалом «Султанша з Рогатина»). І ось тут ми зупиняємося перед фактом: саме 1965 року в Мюнхені у видавництві «Дніпрова хвиля» з'явилася «Степова квітка» — роман про Роксолану Миколи Лазорського[25]. Чи не це викликало інтерес до образу «попівни з Рогатина» в Україні?

Любов Забашта створила велику драматичну поему «Роксоляна. Дівчина з Рогатина» (1971), а на еміграції вийшли велика літературно-історична розвідка «Імператорська кар'єра Анастазії Лісовської» Ірени Книш у її книзі «Відгуки часу» (Вінніпег, 1972) та популярна стаття Є. Крамара «Славетна українка в султанському дворі»[26]. Найбільшим звершенням у «Роксоланіані», на нашу думку, став роман «Роксолана» (1980) Павла Загребельного, якого Л. Тарнашинська назвала «першим феміністом в українській літературі другої половини нашого століття...»[27]. Це — фундаментальний, добре сконструйований твір, написаний вправною рукою прозаїка-професіонала, тож не дивно, що він здобув велику популярність у читачів. Глибоке, а не поверхове, як це часто буває, опрацювання історичного матеріалу, проникнення в суть тієї епохи, пануючої в ній ідеології дали змогу авторові уникнути прикрих помилок і похибок, якими рясніють твори на «орієнтальні» теми у письменників європейських країн, у тому числі й українських. Твір і нині перевидається українською і російською мовами.

Образ Роксолани знайшов популярність і в сучасній українській поезії, причому як в історично-наративних віршах, так і в ліричних і філософських. Згадаємо тут для прикладу тільки кількох поетів: О. Пахльовська, В. Вовк, О. Ірванець, В. Нечитайло, С. Шевченко, Ю. Бедрик, М. Орлич та ін.

При аналізі віршів складається враження, що вони створювалися під тим чи іншим впливом «Думи про Марусю Богуславку». Справді, обидва персонажі мають багато спільного, особливо в початковому періоді життя, звичайно, з урахуванням масштабу. Але є і велика відмінність, про що буде далі.

В оцінці Роксолани і її місця в історії українські автори розділилися, як це й має бути, на два протилежні табори. Одні — О. Назарук, М. Лазорський, Л. Забашта, деякі поети робили з неї

стовідсоткову, полум'яну патріотку (іноді з присмаком валленродизму), яка тільки й думала про український народ, православну віру та ненавиділа турків. Інші ж — такі як Ю. Винничук із його містифікаційними «Записками Роксоляни» в газеті «Поступ» за 1991 рік, а потім і цілою пародійно-порнографічною книжечкою «Житіє гаремное» (1996), а також П. Романюк в «Галицькому меморандумі» (1999) та ін. — нещадно паплюжать Роксолану, звинувачують у національній зраді, називають «Леді Макбет», намагаючись велику султаншу, яку поважали і якої боялися, показати як одну з нещасних «наташ», котрі наповнюють борделі Близького Сходу і Європи, навіть її уславленого імені не шкодують, залюбки прозиваючи повій «роксолянами». Невдалий і термін «роксоланство», про який пише П. Загребельний[28]. Його ж уживає В. Базів[29]. Він нагадує питання з особистої облікової картки недавніх часів «Были ли вы на оккупированной территории?». Кинули напризволяще, не захистили ті, кому було слід, а потім ще й робили винним. Курйозно звучать звинувачення, що вона не допомогла славетному Байді. Але ж, коли його «чіпляли на гак», Роксолани вже давно не було серед живих.

Одне можна сказати: хулители у своєму нібито «іконоборстві» неоригінальні. Ще Є. Маланюк 1926 року в гніві казав про неї:

Під сонні пестоці султана
Впивала царгородський чар,
Це ж ти — попівна Роксолана,
Байстрюча мати яничар![30]

Але, як не дивно, цей бруд до неї не пристає. І для цього є причина.

Сьогоднішню популярність Роксолани в Україні й таке розмаїття думок про неї можна вважати цілком природними — почала прокидатися національна свідомість, йдеться про «нашу».

Викликає інтерес те, що до образу Роксолани й у наш час продовжують звертатися також зарубіжні автори, не тільки історики, а й письменники. Така живучість образу в літературі (зі знаком плюс чи мінус) не може бути випадковою. Якби йшлося про якусь палацово-дипломатичну інтригу, то вистачило б однієї книжки в глянцевої обкладинці, щоб задовольнити жагу цікавості читачів такого роду творів. Джерела про Роксолану скупі, вичерпані, та автори все дивляються і дивляються в її образ. Подивімося на бібліографію

недавніх творів про Роксолану або тих, де вона фігурує як важливий персонаж: антиісторичний роман «Султанша» написала французька вчена-літературознавець Катрін Клеман (1981), фінський письменник Міка Валтарі написав роман «Мікаель ель-Хакім» (Хельсінкі, 1979), французький переклад «Слуга Пророка» (1987), югославський вчений Р. Самарджич — великий історичний твір «Сулейман і Роксолана» (Белград, 1987), румунський тандем М. Бурада і В. Корбул — роман «Роксолана і Сулейман» (Париж, 1987), англійський автор Колін Фалконер — «Гарем» (Лондон, 1992), французький переклад під назвою «Ночі Топкапи» (1994); роман французького автора Алена Паріса «Останній сон Сулеймана» (Париж, 1999).

Аналіз цих творів показує, що згадані різномовні автори, які в наш час, при нинішньому високому рівні науки, припускаються неприпустимих фактологічних помилок й анахронізмів, усе ж не можуть показати Роксолану як просту інтриганку або безпринципну опортуністку: вона виступає як набагато складніший образ, як узагальнення, що досягає рівня «універсального образу», навіть більше — стає свого роду символом. Ні, не українського патріотизму — такою є Маруся Богуславка. Будь вона ще однією Марусею, то не набула б тоді такого міжнародного звучання. Вона стоїть в ряду жіночих образів з Біблії. Це — Дебора, Естер. Пізніше такими були Клеопатра, Жанна д'Арк, різниця тільки в тому, що всі ці героїні досить односторонні або діють за планом, складеним кимось іншим або Провидінням (як Орлеанська Діва), а Настя чи Олександра Лісовська стояла перед екзистенційним вибором сама й зуміла подолати долю (*fatum*), взяла гору над нею за нелюдських несприятливих умов. Саме через це, на нашу думку, образ Роксолани набуває універсальності, і завдяки цьому вона знову і знову привертає до себе авторів не тільки в рідній країні, а й за її межами.

Можливо, Роксолана заслуговує на осуд за деякі приписувані їй вчинки, такі як інтрига проти Ібрагіма-паші, інших високих сановників, особливо за її участь у змові проти спадкоємця трону Мустафи, яку не доведено, бо невідомо, чи була якась змова взагалі. До речі, султан не був тютхтєм, усі підкреслюють його силу волі й рішучість, він міг мати свої джерела інформації та мав свій спосіб обмірковування й вирішення проблем, які ні в чому не відрізнялися від тодішніх європейських, досить пригадати історію англійської королеви

Єлизавети I та Марії Стюарт. Виходячи з принципу історизму, ми мусимо брати до уваги, що вона жила весь час під величезним тиском. У разі смерті її чоловіка вона і її діти, безперечно, загинули б. Тому вона тримала все під контролем і за найменшої небезпеки ефективно діяла. Це досить ясно показано у згаданих творах західних авторів. Усі вони відзначають її розум, силу волі, ерудицію і політичний хист, який вона, на їхню думку (бо вони йдуть за успадкованими з минулого стереотипами), використовувала для інтриг. Загалом виходить негативний образ, і тут виникає парадокс: незважаючи на всі приписувані їй вчинки і гріхи, вона залишається головною героїнею романів, поряд із самим султаном. Тонкий знавець епохи, французький вчений А. Кло взагалі не поділяє багатьох звинувачень на адресу султанши[31]. Вона ніби символізує нескореність вільної духом людини, її спроможність стати на бій проти долі і перемогти. Причому без містики і чудес. Кожний із авторів, котрий писав про Роксолану, не міг не відзначити силу її характеру та інтелекту, рішучість, розуміння людської природи та механізму політики і влади. Свідомо чи ні, такі автори показують, що ця жінка — феномен, незвичайна постать великого масштабу, яка сама зуміла утвердити себе в історії.

Немає на сьогодні відомих підстав і необхідності створювати з неї символ українського патріотизму. Але й соромитися такої землячки немає чого. І добре, що на згадку про неї поставили монумент в Рогатині, хоча й був «ідеологічний» спротив. Вона не може бути постаттю національної історії, вона належить до історії Османської імперії, а для нас вона — символ непереможності духу і приклад, як треба не опускати рук, боротися, виживати й вірити у краще майбутнє.

Ю. Кочубей

Глава I

Страшне весілля

Не знаєш ранком, Що буде вечерком.

Народна приповідка

1

Було то в гарячий літній вечір 1518 р.

Золота велика звізда дня помалу заходила в найбільший став Поділля, що в блискучім озері світла лагідно шелестів м'якими хвилями води. Вона мов цариця лагодилася до сну на своїм м'яким пурпуровім ложі. За ставом видніли темні окопи й білі стіни Рогатина та спокійна лента тихої річки Липи.

В такий час із-за синьої смуги лісу показалися чотири вози на порошнім шляху, що провадив зі Львова до Рогатина. На них їхали весільні гості. То старий Дропан, львівський купець, їхав з сім'єю в Рогатин женити свого одинака Стефана з дочкою о. Луки Лісовського — пароха при церкві св. Духа, на передмістю Рогатина.

Молодий Стефан Дропан, що вже від двох літ любився в Настуні Лісовській, не пам'ятався з весільної радості. Він більшу часть дороги йшов попри вози, хоч з нього сміялися, що й так скорше не буде на місці.

— Не спішися, бо й так не знати ранком, що буде вечерком, — говорив йому батько, що вже переняв цю улюблену приповідку від свого свата, батька Настуні, який часом приїздив до свого брата, що був священиком при церкві св. Юра у Львові. Але Стефан то випереджував вози, то оставав позаду, щоби свобідніше віддаватися

своїм мріям про щастя. І не бачив і не чув нічого, прич своєї дівчини коло себе, хоч її не було тут. Не бачив ні синявої шати шалвій, ні смілок у тінистих місцях лісів, які переїздили, не бачив золотистої імли беріз, ні пахучої м'яти, ні гнучкого ломиносу, ні яглиці, ні жовто-червоної дівини, ні холодку, ні копитника-стародуба, хоч ішов по них.

— Йому тепер цвіте папороть... — говорили про нього весільні гості, прихильно сміючись.

А в його серці цвіла й пахла любов.

Він раз у раз згадував, як вона починалася і як перший раз побачив Настуню на подвір'ю церкви св. Юра у Львові. Відтоді життя було для нього одною смугою світла, запаху й музики. І боротьби. Батько не дуже був за цим, щоб він женився з попадяркою. Мав для нього на приміті багату дочку свого спільника в торгівлі. А й сім'я Настуні, яка належала до старих священничих родів, дивилася нерадо на її подружжя з сином «крамаря». Подобалося їй його багатство. Відпихало те, що він «крамар». Але, кінець кінців, якось погодилися.

Як же далеко було молодому Стефанові до міста, що вже видніло перед ним, і до невеличкого дому на березі тихої Липи біля церковці св. Духа.

2

А там ждали на них, бо все було приготоване до весілля. Весільні гості з'їхалися вже, й гамірно було від молоді і старших.

Брат хазяїна о. Іоан Лісовський найдовше опирався подружжю Настуні зі Стефаном. Бо між церквою св. Юра й сім'єю Дропанів провадився довгий судовий спір за якийсь ґрунт, і о. Іоан недобре думав про старого Дропана. Та й тепер виїхав скорше зі Львова, щоб не їхати разом з «безбожним крамарем», котрий провадив судові спори з домом Божим. І, крім того, урядив ще одну демонстрацію, — він хотів бути на вінчанню своєї братаниці. Але не хотів, щоб старий Дропан міг чванитися, що він, о. Іоан, приїхав нарочно на те весілля! Для того вишукав собі якісь церковні діла у львівського владики до Кам'янця на Поділлі, щоб тільки буцімто по дорозі бути на весіллю братаниці. Це розголосив іще у Львові.

Тепер сидів зі своїм братом і з ігуменом недалекого василіянського монастиря в Чернчу, о. Теодозієм, в садку біля парохіяльного дому, при деревлянім столику, в тіні лип. Перед ними стояли три глиняні горнятка, глечик кислого молока, хліб і масло.

— Їж і оповідай, що нового, — говорив до нього о. Лука.

— Від чого тут починати? — журився о. Іоан.

— Від справи нашої церкви, — сказав поважно ігумен Теодозій.

— Авжеж, — відповів о. Іоан.

Хвилину подумав, взяв шматок житнього хліба, насмагував маслом і, поклавши його знов на деревляну тарілку, почав:

— Нашу святу церкву дорешти розорили й одоліли латинські гієрархи та й панують над нею. А наші крамарі ще й собі шарпають її, — не стерпів, щоб не додати.

— І врата адові не одоліють її, — замітив побожно ігумен Теодозій.

— Так, так, — відповів о. Іоан. — Але щораз більше важко стає дихати. Гордість, лакімство, нечистота, обжирство й пиянство — всі без винятку гріхи головні бачимо у чужих. А мимо того панують вони над нашою церквою. І Господь не виводить її з чужого ярма!..

Львівський священник гірко усміхнувся. На се сказав о. Теодозій:

— Бо й ми не без гріхів. Особенно нищить нас оден головний гріх. Це лінивство. Із-за нього ми так покутуємо. Бував я в світі, між чужими людьми, бував у Єрусалимі, і в Антіохії, й на Святій горі Афонській. Але ніде не бачив, щоб інші люде так мало прикладалися до книг, як наші. І тому вони не уміють боронити своєї церкви перед нападами ворогів!

— Ти все своє, отче ігумене, — замітив о. Лука. — А я тобі не раз казав і тепер кажу, що воно троха так, а троха інакше. Бо де тих книг взяти? І за що купити? Га? За що?! А ще до того жонатому священникові в нинішних дорогих часах! Церковні землі загарбали старости й ксендзи. Татарські напади дихати не дають. І ніхто ними не журиється! Якось сього року ще не було їх тут. Але слухи про них уже йдуть. Селянин зубожів і раз у раз дальше убожіє. Міщанство теж, бо шляхта бере торговлю в свої руки, хоч кричить, що це їй «не до гонору». А наших священників вже тут і там навіть на панщину гонять! І де їм голова до книг?!

Настала прикра мовчанка. Отець Іоан, що мав їхати до Кам'янця, занепокоївся на вістку, що є вже слухи про небезпеку. Але подумав, що

брат як знає щось більше про се, то скаже йому перед від'їздом.

А о. Лука відітхнув і говорив далше:

— От возьміть на приклад мене! Кажуть, що віддаю дочку за багача. Але голої її не можу віддати. А кілько мене коштує це весілля? Оден локоть атласу 20 грошей, а фаландашу 35. І в що її одягти? І за що?

Знов помовчав і тягнув, бо перед братом і своїм приятелем ігуменом не мав таємниць:

— А що коштує весілля! Навіть така дурна щука коштує 2 гроші, короп ще більше, гарнець вина 40 грошей, фунт шафрану 70, камінь цукру 150, а камінь перцю 300! А де байберка, а брокатові кафтани, а кіндяк, а чинкатори? Бо й я та й моя жінка мусимо якось завтра виглядати бодай попри людей! Ви, отче ігумене, маєте одну реверенду й не турбуєтеся тим всім!

— Ти щось, як крамар, розговорився, — замітив брат. — Аж так скоро відбилося на тобі нове посвоячення?

— Вибачайте, — сказав о. Лука. — Але якби вам так уже від місяця жінка про ніщо інше не говорила, як про потрібні їй адамашки й фаландаші, то й ви так сим накипіли б, що мусіли б перед кимсь пожалітися!

— От, дякуй Богу, що одну дочку маєш, та й тої позбудешся завтра, — сказав брат.

— Таж дякую, — відповів о. Лука. — Але чого ти так завзято хотів її випхати за якогось убогого чоловіка? Щоби клепала біду, як клепле її батько? Га?

На те сказав ігумен:

— Гнівайтесь або як собі хочете, а я вам правду скажу! Не будь у нас родин — і журби за весілля, та придане, та фаландаші, та й байберки, та всю ту мірську суєту, — то й боротьбу з латинством ми видержали б! А земельки наша церква ще від князів наших і народу має стільки, що будуть ще сотки літ брати — і вистарчить для нас! Тут не в сім діло, а в тім, що ми до боротьби з латинством не маємо тої зброї, котру має воно! Правду кажу, як все, але ви її не хочете бачити!

Тут ігумен звернувся до хазяїна дому і з жалем сказав:

— Нехай Бог дасть щастя дитині твоїй на тім шляху, на який вони ступає. Але чи не більше богоугодне діло зробила б вона, якби так пішла в монахині? Ой придалася б та дитина нашій гоненій церкві. Бо

має великий розум. Та ви даєте її тому, котрого не любите! Мало маємо ми монахинь зі священничих родів наших та з панських. А у ляхів навіть магнати за честь собі мають, коли з їх роду в монастир піде панна. Ось чим вони нас побивають! І тому народ їх так шанує їх костел, бо пошану від верхів до костела бачить. А ми до сладостей мірських, як мухи до патоки, липнемо! Та й така нас і доля в тих сладостях жде. В гіркість обертається сладість мірська. Порохнявіє сила наша, і миршавіє наш нарід, а поратунку нізвідки!

Ситуація зробилася страшно прикра. Але ігумен не звертав на се найменшої уваги і говорив даліше:

— Давав той народ на церкву нашу, дає і буде давати! Але рідко це трафиться, щоб було кому правити тим, що він дає! І народ се бачить, бо ще зовсім не осліп. Та й не тільки наш народ бачить, але й сусіди бачать се. Та й беруть, що хочуть. Бо як не брати? Звалювати всю вину на ворогів — се пуста пісонька. Бо правдою єсть, що і вони були б у нашій церкві, якби ми самі та інакше дбали за неї. Ось де правда! І не минути нам Божої кари за те, що правду закриваємо! Ніхто не мине тої кари. Прийде, бо ми її звиваємо не віднині!

Брат о. Луки вже отвирав уста, щоб відповісти. Але перед ворітьми заскрипіли вози Дропана, й весільне товариство почало вискакувати з них і прямувати в сад.

3

Дерева в саду немов занялися червенню, й немов червоний пожар обняв сад і церковцю св. Духа, що й досі стоїть на тім самім місці, і парохіяльний дім при ній, і тиху ленту Липи, і великий став, і лани золотої зрілої пшениці, що усміхалася до неба синіми квітами волошки й немов очікувала на серп. Всі присутні подивилися неспокойно на небо, лякаючись заграви. Але вона горіла на заході.

В кривавім блеску конаючого дня надходив молодий Стефан Дропан зі своїм щастям у душі. Він очима живо шукав своєї Настуні. Знайшов її в садку, в товаристві двох подруг, дуже зацікавлену розмовою про щось.

— Над чим так радите? — запитав весело, підбігаючи до своєї судженої.

- Не скажемо! — відповіла за неї її подруга Ірина.
- Не можемо сказати, — поправила її Настуня.
- Завтра довідаєтесь! — докинула друга дівчина.
- Та скажіть, скажіть, — просив м'яким голосом Стефан.

Дівчата давалися просити.

Нарешті Настуня, переглянувшись очима зі своїми подругами, втаємничила Стефана: Ірина замовила ворожку циганку, щоб перед тим вінчанням виворожила їй будучність!

— Тільки батькові про це ні словечка, бо дуже гнівалися б! — сказала Настуня. Стефан прирік мовчати.

4

Старий Дропан і його жена привіталися по звичаю з панотцями, й він відразу почав:

— Господи! Як же здирали нас по дорозі! Всего десять миль уїхали ми, а платили і мостове, і гробельне, і перевозове, і пашне, і ярмарочне, і торгове, і помірне, і штукове, і від повних возів, і від порожніх, і на обидві руки, і на одну! Драча й лупежество такі, що й під турком не гірше!

— Хто їде на весілля, той не торгує, — не стерпів о. Іоан, щоб не вколоти старого Дропана. Але той не був з тих, що наставляють і другу ланиту. З місця відтявся:

— Не знати, панотче, що більше богоугодне: чи по дорозі на весілля робити діло, яке трапиться, чи їхати за ділом і по дорозі вступати на весілля...

Поважна жена старого Дропана подивилася на нього з закидом, о. Лука усміхнувся, о. Іоан не відповів нічого.

Старших весільних гостей запросив о. Лука відітхнути поки що в садку. А молодші щезли. Найскорше щез Стефан Дропан. Пішов шукати за Настунею і привітатися з її матір'ю.

Отець Лука вийшов до коней не тільки як хазяїн, але й як знавець. В гарного коня любив вдивлятися як в образ. А розумівся на конях так, що тільки оком кинув, і вже знав їм вартість і ціну.

Молодий Стефан знайшов Настуню в крузі подруг, котрі товпилися на другім кінці подвір'я біля молодой циганки, що хотіла ворожити

молодій. Якась тітка Настуні горячо противилася тому, кажучи, що перед самим весіллям не годиться. А Настуня весело напиралася, кажучи раз у раз:

— Тіточко! Адже Бозя могутніша від ворожки!

— Так, так! — підтягали за нею її подруги, а найбільше її приятелька Ірина. — Що Бозя дадуть, те й буде!

Стефан сьгнув у карман і знебачки сипнув на ворожку жменю дрібних грошей. Се рішило справу. Настуня кинулася радісно до нього і взяла його за руку. А ворожка, що зараз визбирала часть грошей, вхопила її за ліву руку й почала вдивлятися в неї. Тітка вже не противилася, в напруженню очікуючи.

Ламаною бесідою почала циганка говорити, дивлячись то в обличчя, то в долоню Настуні:

— Твоя чоловік багата, ах, яка багата. Дуже багата!..

— Ото виворожила! — сказала одна з подруг.

— Та все ми всі знаємо! — докинула друга і глянула на Стефана.

Він спустив очі й увесь запаленів. А ворожка говорила дальше:

— В перлах і фарарах ходити будеш... І адамашки під ногами будеш, а горючий камінь у волоссю твоїм, а біленькі шовки на ніженьках твоїх, а червона кровця на рученьках твоїх... Ладан і кубеба у кімнатах твоїх... А їсти будеш дорогий цинамон, а пити будеш солодкі сорбети... А мати будеш двох синів, як Ева... і два весілля, а одного мужа!..

— Ха-ха-ха! — засміялися подруги.

— Тіточко, тіточко! Аж два весілля і одного мужа! Як же се?

Тітка Катерина відповіла: «От верзе!» Підняла праву руку над молодятами й поважно перехрестила їх. Стефан весь час журився тим, відкіля він возьме аж таких багатств.

Циганка вдивлялася досі спокійно й немов з насолодою в біленьку рученьку Настуні. Нараз, немов збентежена сміхом дівчат, що перервали їй ворожіння, дуже споважніла й інакшим, суворішим тоном голосила свою ворожбу:

— Далека дорога без мостів, без шляхів... По чорнобиллю, по твердім корінню... де цвітуть шалвії і божії ручки... де сон-трава синіє... де горить горицвіт... де повзе дур-зілля й перекотиполе... перекотипол-ле... перекотипол-л-ле!..

Урвала, немов в екстазі, захлистуючись, як від води, і кинулася на землю збирати решту розсипаних грошей. Потім глянула глибоко в очі молодій і, навіть не звернувши уваги на Стефана, поспішно відійшла. Оглянулася ще кілька разів за Настунею і зникла за ворітьми.

Всім, що остали, зробилося по її відході якось ніяково. Стара тітка Катерина заговорила:

— То, діти, все так ворожать дівчатам перед вінчанням, що буде багата, дуже багата, що поїде в дорогу, далеку дорогу, що матиме синів, що буде їй і весело, і сумно, от як у життю буває.

Настуня на те усміхнулася й заспівала:

Ой втоптана доріженька,
Посипана маком!
Та чи гаразд мені буде
За тим одинаком?..

І незначно притулилася до Стефана. Її веселість уділилася й йому. Він заяснів на обличчі й відповів їй веселим тоном:

Ой втоптана доріженька
Горі мочарами!
А хто її так втоптав,
Любко, вечорами?..

— Ти, ти, ти! — сказала приязно Настуня й повела його до матері. За ними барвистою струєю ринула молодь в кімнати, бо надходила ніч.

5

А мала се бути остання ніч Настуні в її ріднім домі і — одна з останніх на рідній землі.

Вона немов прочувала се. І якось докладно оглядала свою скромну, дівочу кімнатку, одиноке вікно котрої виходило на луг над Липою. Переглянула ще раз свій слюбний одяг і свої річі, які мала забрати до Львова. Деякі відклала, щоб забрати їх при слідуючій побуті в Рогатині. Між відлеженими річами були й дві повісті, які перечитала найменше двадцять разів: «Повість о Китоврасѣ» і «Повість дивна о царѣ Соломонѣ».

Заснула пізно і тільки півсном. І снилось їй, як хтось співав уривки весільних пісень:

Благослови, Боженьку,
Першу дороженьку!
Ми йдемо на барвінок,
Настуненці на вінок...
Зіленька насадила
Тонкого, високого,
Листоньку широкого...

Хоч Настя була веселої вдачі, але ся переломова хвиля в її життю настроювала її так поважно, що встала як у памороці. Якась неозначена дрож розкоші й страху, дивної боязні перед чимсь невідомим наповняла все її єство. Рух весільних гостей ще збільшував її неспокій.

Успокоїлася аж перед самим виходом з дому до церкви, коли вже була зовсім одягнена до шлюбу.

Вінчати молодят мав о. Іоан, стрик Настуні зі Львова.

Вже було з полудня, як вийшли з дому й попрямували до церковці св. Духа.

В хвилі, коли Настуня з друзьбами станула на першій деревляній східці церкви, сталося щось страшне. Що саме сталося, в першій хвилі ніхто з учасників весілля не здавав собі справи.

Вони тільки почули оподалік крики.

Уривані, проразливі крики.

Всі занепокоїлися й заметушилися. Та й почали інстинктивно оглядатися за місцем укриття. Втім скричав хтось:

— Татарі йдуть!

— Алла-гу! — залунали дикі крики вже в улиці і з боків. Весілля вмить розлетілося серед страшного переполоху. Кождий скакав, куди міг. Хто в сад, хто між будинками, хто в шуварі недалекої річки Липи.

Настуня вискочила з-між своїх друзьбів і хопилася свого судженого. Хвильку обоє стояли перед створеною й освітленою церквою, мов задеревілі. На хвильку пустилися йти в церкву, мов під опіку св. Духа. А потому вибігли й пустилися бігти в сад.

Але вулиця була вже заповнена татарськими їздцями. Вони з диким криком перли наперед. Густі гриви й хвости їх негарних коней,

«бакематів», досягали землі. Багато весільних гостей було вже в їх руках — на арканах. На обolonю за садом теж видно було татар, що уганялися за поодинокими людьми то на конях, то пішки. Рев худоби долітав з цілого передмістя. Тут і там блимала пожежа. То татаре підпалювали виграбовані доми передмість Рогатина.

Міста ще не мали в руках. Там лагодилися до оборони. Чути було грання труб і биття в дзвони, мов на пожар.

Під навалом жаху Настуня зімліла і в своїй білій слюбній сукні з вінком на голові впала на порошній дорозі. А Стефан прикляк біля неї...

І світ затьмився обоїм.

Глава II

«Ой битим шляхом килиїмським, Ой диким полем ординським...»

Там в долині огні горять, Там татаре полон ділять... Один полон з жіночками, Другий полон з дівочками...

З народної пісні

1

Настуня почула, як хлюпнули на неї студеної води. Пробудилася й відкрила очі.

Хвилю не розуміла зовсім, де вона та що з нею діється. Над нею нахилилися дві постаті з чорними, скісними очима, малими вусиками й вистаючими кістками облич, в острих шапках, з луками за плечима, в чорних кожухах, вивернених вовною наверх. Грудь Настуні стиснув такий великий страх, що переходив аж у розпач. Якийсь дивний, півсвідомий жах і неприємність розливалися по всім її тілі і по очах, стискали гортанку, тамували віддих.

Перша її думка була, що вона в руках татар — татарська бранка і що ті півдикі постаті з жовтаво-темними обличчями можуть з нею зробити, що хочуть.

Відвернула від них очі. Тепер побачила, що лежала на якійсь леваді, недалеко ліска. А біля неї лежало або куняло в отупінню багато молодих жінок і дівчат. Між ними пізнала кілька знайомих міщанських дівчат. Своєї подруги Ірини з Рогатина не бачила. Оподалік лежали й сиділи мужчини, пов'язані міцними мотузами й ременями. Відразу

пізнала між ними свого Стефана. Він вдивлявся в жіночий полон. Чула, що очима шукає її.

Рівночасно думала над тим, що сталося з її батьком і матір'ю, з її подругами, з її весіллем... Мала вражіння, що воно розбилося, як скло. Щезло, як сон.

Рогатина теж не бачила. І він щез як сон. Що буде з нею?

Ся думка загорілася в її голові, як пожежа, що зривається на криші дому разом з першими лучами нового дня.

Татаре ходили поміж полоненими, порядкували їх, б'ючи тут і там батогами. Стони і крики наповняли воздух. Настуню успокоювало трохи те, що мала так багато товаришок і товаришів недолі.

2

Вечеріло. Ніч затягалася ніжним серпанком таємничого смутку. В недалеких корчах заблимали м'яким сяйвом свято-іванські мушки-світлячки. Вони свobodно літали і світили. А десь далеко горіла пожежа.

Татаре розпалили великі вогні. Видно, мусіли бути в більшій силі й чулися безпечно. Свідчив про се й численний полон, який зібрали. В нім було більше слубних пар з дружками й дружбами. Саме тепер паювали їх. Настуня не розуміла, на чім полягало се паювання. Бачила тільки, що воно — припадкове.

По небі почали блукати блудні звізди, метеори. Хвилями виглядали, як правдивий дощ. Вона весь час бажала собі одного: жити, жити, жити — за всяку ціну жити, хочби в біді й пониженню, в татарській неволі! Бо світ був такий гарний, гарний! А вона була ще така молода, молода!..

Три роди світел, що блимали на землі і на небі, надавали їй першій невольничій ночі якоїсь таємничої краси. А грізні й дикі татарські обличчя зі скісними очима й острыми шапками викликали грозу невідомого їй, розкішного жаху. В корчах чути було крики дівчат і жінок, над котрими знущалися дикуни. Уже тут зрозуміла Настя прокляття, який часом чула на базарі при сварці перекупок: «А брала б ти слуб на Дикім Полі ординським!..» І пізнала, що є щастя в нещастю:

їй поки що не грозило таке знуцання, бо татарські ватажки звернули вже на неї увагу як на ціннішу добичу й лишили її поки що в спокою.

3

Ранком зі сходом сонця рушив татарський табор разом з полонем у східнім напрямі. Полонені мужчини йшли пов'язані, а жінщини тільки під сильною сторожею. Хорих з переляку жінок, які не могли йти, повкидали в чорні, обозні мажі і везли. Хорих мужчин убивали на місці. Для того кождей навіть останками сил старався йти, поки міг.

Настуня йшла пішки в гурті молодих дівчат. Йшла у своїм слюбнім одязі. Тільки віночок загубила десь. Рання молитва до Бога успокоїла її. Якби не голод і сумні личка товаришок, була б навіть весела.

За плечима чула форкання коней татарської сторожі, котра час до часу заїздила із боків та придивлялася дівчатам. Притім робила майже про кожду з них ріжні голосні уваги, яких Настуня не розуміла. Особливо докладно оглядала сторожа дівочий полон, коли наближався до неї якийсь турок.

Настуня мала між усіма товаришками недолі найспокійніше обличчя. Додумалася, що се надавало їй поваги навіть в очах дикої сторожі, яка, показуючи на неї ремінними нагаями, повторяла часто слово: «Хуррем!»

Догадувалася, що слово «Хуррем» значить: або спокійна, або безжурна, або весела. Не знала тільки, чи се по-татарськи, чи по-турецьки.

І се було перше слово з мови грабіжних торговців живим товаром, яке запам'ятала собі.

Татаре досить часто ставали на коротенький час і злазили з коней, щоб дати їм відпочити й перекусити. В той спосіб причікували також на стада награбованої худоби й отари овець, щоб табор не розтягався занадто. Тоді відпочивали й полонені.

4

Коло полудня, коли спека була вже велика, татаре зробили довший попас. Приготовлялися до обіду. Настуня була дуже цікава, як виглядатиме перший татарський обід. Вже по приготуваннях бачила, що мужеський полон не дістане їсти, тільки жіночий. Дуже хотіла покормити свого Стефана, але не бачила на те способу.

А татаре розкладали свої казани й розпалювали огні. Виймали з возів награбовану муку й мішали її з кінською кров'ю, як на ковбасу, та кидали валки з тої мішанини в кипучу воду. Показували бранкам, як се робиться, і кільканадцять з них заставили до роботи. Вибирали, сміючись, «молодих», у весільних сукнях. Між ними знайшлася й Настуня, й одна польська шляхтяночка, яку із-за її блискучої сукні татаре теж взяли за «молоду». Вона пручалася зразу. Але по трьох ремінних нагаях почала витривало місити муку з конячою кров'ю.

Оподалік зчинився крик. Там упала якась конина і здохла. Татаре з радісним криком кинулися на неї й почали її шматкувати ножами. Всю падлину, окрім м'ясистого задка коняки, дали зараз зварити в соленій воді. Піну забороняли знімать. А м'ясистий зад конини порізали на більші круги й поклали під сідла. Настуні робилося недобре на вид усіх тих приготувань і ще більше на думку, що з сими людьми прийдеться їй жити хто знає як — і як довго! Мимо голоду не могла й діткнути їх харчів. А татаре лакомо заїдали падлину і ковбаси з кінської крові та муки[32].

З бранок мало котра їла. Татаре сміялися з тих, що не їли, як з таких, що не розуміють, в чім смак. Серед реготу рясно роздавали удари батогів ніби «на шутки».

По відпочинку табор рушив у дальшу дорогу.

5

Слідуючого дня Настуня теж не могла взяти до уст татарських присмаків. Піла тільки воду. І так ослабла, що не могла вже йти. Але боялася, щоб її не посудили, що удає. І тому останками сил держалася на ногах.

Та під вечір упала — на степах Панталіхи. Мовби змовилися з нею, майже рівночасно попадали на шляху й деякі інші бранки. Жара на степу була ще велика. Татаре здержали похід...

Напівпритомна Настя чула, як дали їй кілька порядних батогів, як її підняли й поклали в якийсь віз, на тверді дошки. Очевидно, мусіли зразу думати, що вона удає перевтомлену. Батоги з сирівця, з гудзами, були дуже болючі. Вилася й корчилася з болю від їх ударів, а тверді дошки ще більше надавали терпіння. Тільки під головою почувла щось м'якше, але з рубцями. Крізь роздерті шлюбні черевички діткнула пальцями теж якоїсь твердої матерії. В гарячці здавалося їй, що се ризи з церкви св. Духа. Якась гаряча червень заливала їй очі. Хотіла позбутися її й насилу відкрила їх. І побачила щось таке, як про се співалося в народній пісні:

Одну взяли попри коні,
Попри коні на ремені...
Другу взяли попри возі,
Попри возі на мотузі...
Третю взяли в чорні мажі...

Вона була в чорних скрипучих мажах. Здавалося їй, що се домовина. І що в тій чорній домовині похоронена вся її ясна дівоча минувшість.

Запала в півобморок. В нім чула, як ще боліли удари татарських батогів на ніжнім тілі її. І пригадала собі, як перед кількома роками була тяжко хора. І як тоді так само пашіла її головка і все тіло, немов побите. І як мати її клячала перед образом Розп'ятого й офірувала одиначку свою на монахиню, коли виздоровіє. Щойно тепер пригадала собі, як опісля, коли вже Стефан старався о її руку, мати противилася тому. І як пригадувала обітницю свою.

Кров ударила їй до голови.

Тепер уже знала, що якби була послухала материнської волі, не була б пішла страшним шляхом ординським. Бо навіть дикі татаре поважали монахинь і з пошаною вступалися їм з дороги, називаючи їх «дівчатами дивного Пророка джаврів, що помер на хресті». Монахині могли свобідно ходити до татарських таборів і навіть брати для бранців молоко від татарських кобил. Якби була послухала матері, була б тепер могла спокійно йти між дику татарську орду зі спущеними вниз очима, зі збанком у руці. А баші й аги татарські були б із забобонним страхом вступалися з дороги перед «нареченою таємничого Бога джаврів, що помер на хресті».

Зачала плакати найтяжшим, тихим плачем — у чорних мажах татарських, що їхали Дикими Полями в невідоме місце і в незнану будучність... Попала в стан півсну.

6

Як довго була в такому стані півсну, не знала. Чула тільки, що кілька разів зливали її личко водою. А двічі пробували якісь, мабуть, жіночі, руки заливати її молоком.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ